

Chantun Rezia sco part da la Republica helvetica (1799–1803)

■ **Suenter l'invasiun da la Confederaziun han ils Franzos proclamà ils 13 d'avrigl 1798 ad Aarau la Republica helvetica sco federaziun da stadis «ina ed indivisibla». Suenter l'adesiun da las Terras subditas a la Republica cisalpina ils 22 d'october 1797 eran las Trais Lias fermamain periclitadas en lur existenza statala ed economica.** Per l'uschenumnà Landtag, constituì il 5 da december 1797 cun 30 commembers sut il presidi da Johann Baptista von Tschanner (enstagl dals trais chaus-lia) e predominà da la partida dals patriots, consistiva ses salvament en l'adesiun a la Republica helvetica. La partida dals Salis, defensura da la Republica da la Trais Lias, e la Chasa da Habsburg-Austria sco signura tranter auter da Razén e Tarasp s'opponivan cun tutta forza a quest plan ed era ils cumins avevan refusà duas giadas l'adesiun. La stad 1798 han ins erigi en il Signuradi las emprimas plantas da libertad, a la fin d'avust dal 1798 ha dentant la Dieta federala puspè installà la Regenza dals trais chaus-lia. Suenter tumults a Cuira ed en il Signuradi, supprims energicamain dal Cussegl da guerra, ha quella dumandà agid a l'imperator austriac en il cumbat cunter la partida dals patriots.

Ils 18 d'october 1798 èn entrads 4000 schuldads austriacs en il Grischun, cumandads dal general Franz von Auffenberg. Quest'invasiun ha provocà la Segunda Guerra da coaliziun tranter la Frantscha e l'Austria en il territori da las Trais Lias. Malgrà la victoria dals Sursilvans cunter las truppas franzosas ils 7 da mars 1799 a Mustér, ha l'Austria stui capitular paucs dis pli tard, suenter la sconfitta dad Auffenberg cunter Joseph Laurent Demont, in general lumnezian en servetsch da Napoleun. Ils 14 da mars ha la Regenza provisorica, incaricada dal general franzos André Masséna, surpiglià la pussanza ed ha signà il 21 d'avrigl il contract d'adesiun cun la Helvezia e laschè deportar 61 aderents da l'Austria, tranter quels 11 Salis, a Salins (Franche-Comté; fin il 1801). Ils scumbigls guerres han però impedi a l'entschatta l'introducziun da la constituiziun e da l'administraziun helvetica en il nov chantun Rezia. Suenter la reconquista dal Grischun il matg 1799 han institui il Austriacs victorios lur Regenza interinala (era: interimala) a Cuira e deportà 85 aderents da la partida franzosa a Puntina e Graz.

Suenter l'expulsiun repetida dad Auffenberg da la Val dal Rain il zercladur 1800, è vegni dividì il chantun Rezia en trais zonas (Armistizi da Parsdorf dals 15 da fanadur 1800), numnadamain en ina zona al nord da la lingia Cuira-Tusaun-Spleia-Clavenna, che suttasteva al Cussegl da prefectura installà il 16 da fanadur 1800 (legitimaziun contestada; president Gaudenz von Planta), en ina zona cun l'Engiadina e la Val Müstair, subordinada a la Regenza interinala (pro-austriaca) domiciliada a Zernez (president Anton von Salis-Soglio), ed en ina zona neutrala, si-

Clemente Maria a Marca cun la cocarda helvetica (1801).

tuada tranter questas duas zonas. Il status dal Puschlav e da la Bergiaglia n'era betg reglè. Las vischnancas èn s'opponidas al Cussegl da prefectura e faschevan permanentamain obstrucziun cunter l'introducziun da l'administraziun districtuala e municipala da la helvetica. La Pasch da Lunéville dals 8 da favrer 1801 ed il Contract da Malmaison, stipulà da Napoleun l'avrigl 1801, han sigillà il destin dal Grischun sco in dals 22 districts administrativs da la Republica helvetica cun il num chantun Rezia. Suenter la retratga dals Franzos han ils reacziunaris interrutt il settember-october 1802 l'activitad da la chombra administrativa regenta. Alura ha convocà Napoleun la Consulta a Paris (Florian von Planta-Samedan e Jakob Ulrich Sprecher von Bernegg). La Constituiziun da mediaziun dals 19 da favrer 1803 ha terminà il scumbigls en la Republica helvetica e stabilì la pasch en il chantun Rezia ch'è aderi definitivamain sco chantun Grischun a la Confederaziun.

L'aboliziun da la Veglia Republica, marscha ed inabla da sa reformar, e la regimentscha a miserias da guerra, accziuns eroicas (Anna Maria Bühler a Domat 1799), mazzacradas (a Mustér e La Punt/Rehanau, 1799) e deportaziuns èn stad las unicas chaussas remartgablas che la helvetica ha relaschè en il Grischun – ultra d'ina divisiun politica dal pajais daventada puspè actuala a chaschun da la reorganisaziun da las dretgiras e regiuns il 2001. Ma gist quai è stà d'ina impurtanza politica ed intelletuala decisiva per l'ulteriur svilup dal Grischun.

Adolf Collenberg

Cussegl da guerra

La Republica da las Trais Lias na possede nagina suveranità militar. Quella exercitavan ils cumins ch'elegevan il landsobrist ed ils bundsobrists (manders militars suprems). In reglament militar impegnativ aveva mo Cuira. En cas d'ina guerra imminente vegniva attribui als chaus-lia in cussegl consultativ (birot/Beirat) d'outs uffiziers, recrutads da las singulas Lias. Quel aveva dentant mo cumpetenzas logísticas. Avant la dismesa da la Dieta federala da las Lias existiva in cussegl da guerra che consistiva da trais colonels, trais litinents colonel e trais maiors. Quels contractavan ensemen cun ils trais chaus-lia. L'october 1798 ha il general austriac Auffenberg surpiglià quest cussegl ed incaricà quel d'organisar in armada grischuna. Durant la helvetica è l'organisaziun militar vegnida centralisada. Tranter il 1815 ed il 1851 sa cumponiva il Cussegl da guerra d'in president (colonel chantunal), dus cussegliers da guerra, in secretari e trais suppleants. A partir dal 1852 ha la Regenza surpiglià la direcziun militar.

Adolf Collenberg

Planta da libertad

Simbol da la libertad ch'ha ses origin en la Guerra d'indipendenza americana dals onns 1775–83 e ch'è sa derasà en l'Europa cun la Revoluziun franzosa dal 1789. Quest simbol cumpara en Svizra il settember 1792. Ils 23 da zercladur 1797 han ils Vuclinais plantà l'emprima planta da libertad davant il pretori (residenza) dal podestat grischun a Traona. Ils 10 da favrer 1798 cumpara l'emprima planta da libertad grischuna a Malans ed alu-

ra en l'entir conturn che simpatisava cun la Frantscha. Durant il Congress grond a Cuira han ins plantà ina tala la notg dals 19 d'avrigl 1798 sin la piazza publica e chantà latiers la chanzun giacobina: «Ça ira, vive la liberté, périsse les aristocrates». Plantas da libertad chatt'ins era suenter l'invasiun franzosa en il Grischun: ils 15 da mars 1799 a Cuira ed a partir da l'avrigl 1799, sin ordinaziun dals Franzos, in pau dapertut.

Adolf Collenberg

Organisaziun dal chantun Rezia

Il 1797 ha la Republica da las Trais Lias pers sias Terras subditas a la Republica cisalpina ed il 1799 han ellas suttascrit il contract davart l'integraziun dal chantun Rezia en la Republica helvetica. Ils 29 da matg 1801 è entrada en vigur la Constituiziun da Malmaison ed ils 24 da zercladur 1801 è il Grischun daventà, sco chantun Rezia, part da la Republica helvetica. Ils 13 d'avust 1801 è il Parlament, consistent da 35 commembers (tschernids tras electurs tenor districts), sa radunà per l'emprima giada a Cuira.

La nova Regenza centrala consistiva dal Cussegl prefectural e d'ina administraziun da tschintg persunas. Il Chantun era sutdividì en 11 districts cun mintgamai in prefect a la testa. Il chantun Rezia era represchentà cun ses deputads en la Dieta helvetica, ed il colonel da Zug, Joseph Leonz Andermatt, occu-

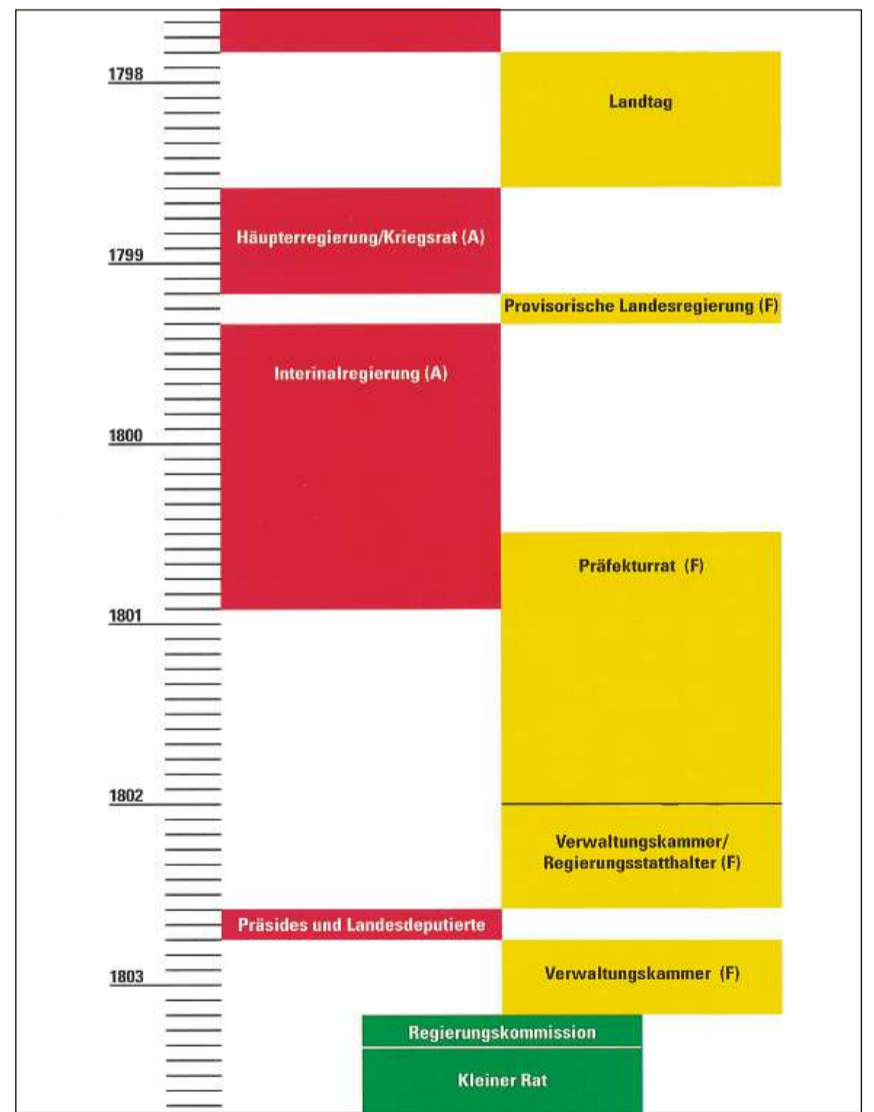
pava l'uffizi dal cumissari helvetic a Cuira. Ils 22 da schaner 1802 ha ina chombra administrativa remplazzà il Cussegl prefectural.

Il centralissem da la Republica helvetica sco era ils represchentants da quella eran en general odiads e suenter la retratga da las truppas franzosas è prorutta l'avust 1802 ina rebellun. L'urden statal vegl-republican, reintroducì il 9 da settember 1802, è restà en vigur fin il 25 d'october 1802; entant ha la Constituiziun da mediaziun dals 2 da favrer 1803 institui il chantun Grischun modern sco stadi da la Confederaziun cun dretgs cumplains. L'urden helvetic è stà in intermez ed è restà – abstrahà d'in pitschen rinforzament da la pussanza centrala – senz'influenza per las constituziuns sequentas. La divisiun politica dal pajais è dentant daventada reala 200 onns pli tard cun la reorganisaziun da las dretgiras e regiuns il 2001.

Adolf Collenberg

Lexicon Istoric Retic

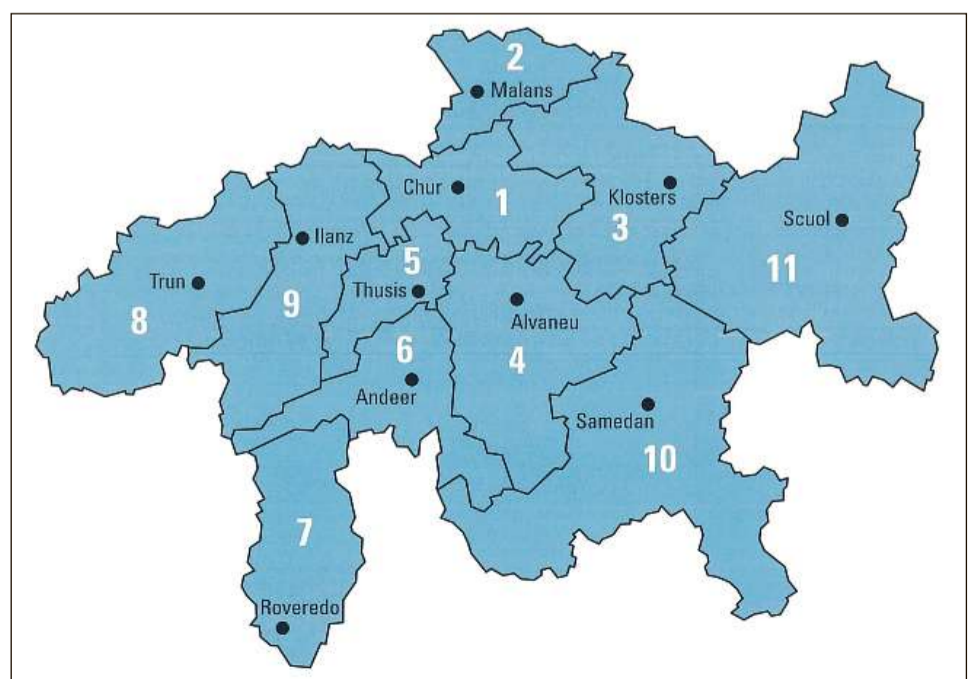
Il LIR cumpiglia bundant 3100 arttgels (geografics, tematics, artitgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.

Las regenzas pro-austriacas (A) resp. pro-franzosas (F) dal temp avant la fundaziun dal chantun Grischun (verd).

Chau da brev dal temp dal Cussegl da prefectura.

Ils 11 districts dal chantun Rezia (ch'anticipeschon per gronda part las regiuns dad oz).